

A. Goedhart, *Eerherstel voor de plantage. Uit de geschiedenis van de Handelsvereniging 'Amsterdam'(HVA), 1879-1983* (SA.: Albini, 1999, 368 blz., ISBN 90 6714 064 3).

De geschiedenis van de Handelsvereniging 'Amsterdam' is de geschiedenis van de grootste cultuurmaatschappij in het voormalige Nederlands-Indië. Was de HVA voor de Tweede Wereldoorlog de grootste producent van suiker en palmolie, na die oorlog hield zij het zelfstandige bestaan veel langer vol dan de meeste andere Indische cultuurmaatschappijen. De HVA stelde zich altijd tamelijk geïsoleerd op en creëerde een zweem van geheimzinnigheid om zich heen. Het is dan ook wel de ironie van de geschiedenis dat het aan de laatste president-directeur van de HVA, A. Goedhart, te danken is dat wij nu uitgerekend over deze cultuurmaatschappij het best geïnformeerd zijn. Na enkele jaren geleden zijn memoires te hebben gepubliceerd, heeft Goedhart nu, aan de hand van het bewaard gebleven bronnenmateriaal, een bedrijfs-geschiedenis van de HVA geschreven.

De Handelsvereniging 'Amsterdam' werd in 1878-1879 opgericht door een aantal Amsterdamse kooplieden om handel te drijven op Nederlands-Indië. Aanvankelijk was zij dus geen cultuurmaatschappij, maar na de suikercrisis van 1884 ontwikkelde zij zich snel in die richting. In 1910 stootte zij haar handelsactiviteiten zelfs volledig af. Tegen die tijd was zij de grootste suikerproducent op Java geworden en speelde zij ook een belangrijke rol in de koffiecultuur. In Oost-Java legde de HVA zelfs suikerfabrieken op erfpachtgronden aan, zoals de bekende suikerfabriek Jatiroto, waarvoor uitgestrekte gronden ontgonnen moesten worden. Tijdens de Eerste Wereldoorlog begon de HVA wederom aan een groot uitbreidingsplan, nu op Sumatra. Daar zou zij zich vooral in de palmolie-, thee-, en vezelcultuur bekwamen. In de jaren dertig werd zij de grootste palmolieproducent van Nederlands-Indië. Op Sumatra's westkust legde de HVA 's werelds grootste thee-onderneming aan.

De HVA was een winstgevende onderneming, die de crisis van de jaren dertig beter doorstond dan menig andere maatschappij. Zij had dit ten dele te danken aan solide financieel beheer. Mede hierdoor kwam zij de verwoestingen tijdens de Tweede Wereldoorlog en de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd betrekkelijk snel te boven. Na 1950 zette de HVA haar beleid van diversificatie voort, met als zwaartepunt de bouw van een aantal suikerfabrieken in Ethiopië. Dit gebeurde al voordat de HVA-ondernemingen in 1957-1958 werden genationaliseerd. Daarna waaierde de HVA zo ongeveer over de gehele tropische wereld uit, in een proces van heroriëntatie dat bepaald niet eenvoudig geweest moet zijn. Uiteindelijk was dit proces niet succesvol. De HVA verloor in de jaren zeventig haar investeringen in achtereenvolgens Ethiopië en Tanzania. Het einde van de 'oude' HVA kwam toen spoedig, al bestaat het bedrijf, zij het niet meer in haar vroegere vorm, nog steeds.

Goedharts boek is bedoeld als 'eerherstel voor de plantage'. Zijn conclusie, dat particuliere grootlandbouwbedrijven een belangrijke bijdrage aan de economie van ontwikkelingslanden kunnen leveren, zal vandaag de dag niet meer door velen worden aangevochten. Goedhart verdedigt de HVA tegen in zijn ogen marxistisch geïnspireerde kritiek, maar hij is niet blind voor de zwakke kanten van de HVA die uiteindelijk tot haar ondergang hebben geleid. Kritiek op de HVA in Ethiopië en Tanzania kwam nogal eens van sociologen en politieke wetenschappers die er vanuit gingen dat westerse, kapitalistische bedrijven uitsluitend een negatieve rol speelden in ontwikkelingslanden. Goedharts sterkste verweer tegen zulke kritiek is zijn nadruk op normale bedrijfsprocessen. Om kort te gaan: risicovolle investeringen moeten resultaat kunnen opleveren, zoals winsttransfers, anders beginnen bedrijven er niet aan. Aan deze normale bedrijfseconomische beginselen gaan ook recente discussies onder economisch-historici over de 'drainage-theorie', volgens welke westerse bedrijven het koloniale Indonesië hebben verarmd door hun winsten naar het moederland over te maken, vaak voorbij.

Eerherstel voor de plantage is tot nu toe het enige boek waarin uitvoerig de heroriëntatie van een typisch koloniale onderneming aan de orde komt. Uiteindelijk verloor de HVA deze strijd: haar omschakeling tot een aannemings- en consultancybedrijf riep bij behoudende krachten binnen het bedrijf veel weerstand op. Bovendien was dit voor de HVA onbekend terrein, hetgeen haar ertoe noopte een partner te zoeken — een proces dat de HVA uiteindelijk de nekslag toebracht. *Eerherstel voor de plantage* geeft praktisch inzicht in de problemen waarmee koloniale bedrijven te maken kregen in een sterk veranderende omgeving. Het is onderhoudend geschreven, fraai en verzorgd uitgegeven, met uniek en mooi weergegeven fotomateriaal.

A. P. Taselaar

M. Beyen, G. Vanpaemel, ed., *Rasechte wetenschap? Het rasbegrip tussen wetenschap en politiek vóór de Tweede Wereldoorlog* (Leuven-Amersfoort: Acco, 1998, 237 blz., ISBN 90 334 3859 3).

Aan de titel kan men het niet zien, maar deze bundel gaat bijna uitsluitend over België. Er is een kort algemeen en inleidend opstel van Piet de Rooy en een verdwaald artikel van G. Zondergeld over een Friese dorpsgek met racistische ideeën (J. M. van der Goot), maar de overige bijdragen behandelen steeds een aspect van de geschiedenis van het rasbegrip in België. Dat maakt het boek niet minder interessant, in tegendeel. In België was het ongemakkelijk samenvoegen van een Vlaamse en een Waalse bevolkingsgroep bijvoorbeeld aanleiding het rasbegrip op een unieke wijze op binnenlandse tegenstellingen toe te passen en de ambivalente houding van de katholieke geestelijkheid tegenover het rasbegrip kwam zelden zo duidelijk aan het licht als juist in België. Een boek als dit zou voor Nederland niet zo makkelijk samen te stellen zijn.

'Ras' is een sleutelterm in de publieke opinie in de tijd van de massacultuur, maar het heeft nooit een duidelijke, voor iedereen gelijke betekenis gehad en is in de afgelopen twee eeuwen in uiteenlopende contexten toegepast. De grote verscheidenheid van de artikelen weerspiegelt dit uitstekend. Na een redactionele inleiding en het artikel van De Rooy volgen bijdragen over de eugenetica, het wetenschappelijke, fysisch-antropologische rasbegrip bij enkele onderzoekers, de katholieke pedagogiek in het Interbellum en de Waalse en Vlaamse beweging. Ogen-schijnlijk misplaatst is een artikel over het gedweep van Belgische katholieken met Dostojevski, Berdjajev en de 'Russische ziel' in dezelfde periode, omdat het rasbegrip hierin geen expliciete rol speelt. Een slotbeschouwing over de verhuld racistische retoriek van het Vlaams Blok valt strikt genomen buiten het domein dat de subtitel van het boek aanduidt, al is het wel begrijpelijk waarom deze bijdrage is opgenomen: racisme is geen voltooid verleden tijd.

Of is het 'rassisme'? In de uitstekende inleiding vatten beide redacteurs niet alleen de artikelen samen, maar proberen ze ook enige verheldering aan te brengen in de conceptuele chaos rond het denken over rassen en rassenverschillen. Ze onderscheiden daartoe: a) rasdenken, zijnde de beschrijvende leer dat er verschillende rassen zijn die gekenmerkt worden door erfelijk overdraagbare fysieke en psychische eigenschappen, b) rassisme, zijnde de ideologie dat het eigen ras vooral zuiver moet worden gehouden, ook al zijn rassen misschien gelijkwaardig, en c) racisme, zijnde de ideologie dat rassen juist ongelijkwaardig zijn, dat het eigen ras superieur is en dat politiek erop gericht moet zijn het superieure ras tegen inferieure rassen te beschermen, door verwijdering of vernietiging van 'vreemde' elementen uit het leefgebied van het eigen ras. Het is begrijpelijk dat de redacteurs dit onderscheid willen maken, al was het